Матеріал з книги Є. Букета "80 років діяльності "Молодої Просвіти"

“МОЛОДА ПРОСВІТА”: ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ

У XVIII столітті в Європі набирало популярності так зване "романтичне народництво": молоді письменники з особливою увагою починають збирати народні перекази і придивлятися до народної творчості. Перед тим її зневажали, як річ грубу, необроблену, а тепер починають високо цінити її своєрідну красу. Цей напрям, особливо з Англії та Німеччини поширився між слов'янами. Його послідовники з'являються на початку XIX століття і в Україні. Вони гуртуються в культурних і наукових центрах, здебільшого при університетах Львова, Харкова, Києва. Помітні українські клуби були навіть в Москві та Петербурзі. Найвідомішими з гуртків першої половини XIX століття є Кирило -Мефодіївське братство при Київському університеті святого Володимира, заборонене в 1847 році, до якого входили серед інших Тарас Шевченко, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш; та "Руська трійця" на Галичині, яку створили Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич та Яків Головацький [12].
У Києві молоді послідовники кирило-мефодіївців засновують у 1859 році культурно-освітнє товариство "Громада". Майже одночасно "Громади" виникають у Полтаві, Харкові, Чернігові, Одесі та інших містах "російської" України.
В кінці 60-х - 70-х роках XIX століття гурток київських інтелігентів, що іменувався "Старою Громадою" продовжував видавати різну літературу українською мовою. У його роботі активну участь брав Михайло Драгоманов. Прихильники більш радикальних методів боротьби за українську ідею в 70-х роках XIX століття утворили "Молоду Громаду", яка, проте, не мала власної чіткої програми.
Діяльність "Громад" була заборонена в 1876 році Емським указом. Пізніше, колишні громадівці брали участь вже у створенні "Просвіт" [13].
8 грудня 1868 року у Львові відбувся Загальний (установчий) збір українського освітнього товариства “Просвіта”. На збір прибуло 65 осіб, лише одна з яких не була мешканцем Львова. Галицькі громадські діячі поставили перед собою мету довести, що українці – народ з глибокими самобутніми культурними традиціями. У Австро-Угорській імперії за приклад їм послужили освітні товариства, створені чехами в Празі, – “Матиця Люду”, і поляками в Кракові – “Товажиство пшияцюл освяти люду”.
Для опрацювання статуту Товариства було створено комітет із представників академічної молоді та їх викладачів. А програма майбутньої праці “Просвіти” на зборі 8 грудня 1868 року була коротко сформульована у виступі студента Андрія Січинського: “Кожен народ, що хоче добитися самостійності, мусить передусім дбати про те, щоб нижчі верстви суспільності, народні маси піднеслися до того ступеня просвіти, щоб ця народна маса відчула себе членом народного організму, відчула своє громадянське й національне достоїнство й узнала потребу існування нації як окремої народної індивідуальності, бо ніхто інший, а маса народу є підставою усього”. [10]
Інші делегати збору, зокрема, священик Заячківський, свої сподівання пов`язували також із працею молоді. Першим Головою товариства “Просвіта” обрали професора академічної гімназії Анатоля Вахнянина, який, власне, і згуртував молодь навколо “Просвіти”. Своїм першочерговим завданням новостворена організація визначила створення української бібліотеки з читальнею та видання щорічного календаря для народу. Отже, біля витоків “Просвіти” стояла молодь, і саме молоді люди у всі часи були її рушійною силою, бо ніщо

інше не зрушує стільки справ, як молодечий запал.

Об'єднавши у своїх лавах небачену досі кількість членства, Товариство "Просвіта" стало справді матір'ю всіх інших українських установ на західній Україні, як культурно-освітніх, так і економічних. За участі членів "Просвіти" виникли:
1873 рік - Наукове Товариство імені Тараса Шевченка у Львові з власною друкарнею.
1881 рік - Українське Педагогічне (виховне) Товариство "Рідна школа".
1894 рік - Організація українського жіноцтва.
1898 рік - Товариство "Сільський господар", "Краєвий Союз Кредитовий" у Львові.
1900 рік - українська кооперація, "Молочарський Союз" у Стрию [14].
У 1894 році з ініціативи членів “Просвіти” В. Нагірного, В. Лаврівського та І. Боберського у Львові було засновано перше молодіжне фізкультурне товариство “Сокіл” [11], а в 1900 році - "Січ", закладене і ведене доктором К. Трильовським. З 1910 року по школах засновуються гуртки "Пласту" і Стрілецькі товариства. У 1914 році в усіх тих товариствах було біля 100 тисяч молоді [14].
1 листопада 1910 року Головою товариства "Просвіта" став судовий радник Іван Кивелюк, який виконував ці обов`язки аж до 1922 року. За його головування “Просвіта”, попри тяжке воєнне лихоліття, досягла небачених висот.
На загальному зборі 17 січня 1913 року було прийнято новий Статут, який поставив завдання широкої культурно-освітньої роботи. Серед інших було поставлено завдання щодо створення бурс, організації дитячих дошкільних закладів, літніх таборів відпочинку для талановитої молоді тощо. Так народжувалася і виховувалася молода просвіта.
28 червня 1914 року “Просвіта” провела перший “Крайовий Шевченківський здвиг (зліт)” українських руханкових, пожежних і стрілецьких організацій. Свою майстерність показали згуртовані в “Соколах”, “Січах” та “Стрілецьких куренях” галицькі юнаки [10].
"Львів прибрав того гарного дня особливий вид. В місті повнісінько людей, які приїхали з усіх сторін краю окремими поїздами. Всюди чути українську мову. Всі веселі, усміхнені, бадьорі. А більшість у січових, сокільських та стрілецьких однострояхх.
Ось марширують! Кіннота попереду, а далі піхота; все йде-пливе струнками рядами. Заячківський, Боберський, Трильовський та інші ведуть похід, а за ними десятки тисяч соколів, січовиків та січових стрільців. Ті з топірцями, а ці - зі справжніми крісами! Марширують, музика грає, пісня лунає, сонце сяє. Львів радіє! Безконечний похід. Ідуть на площу Сокола-Батька. Тут безліч народу, всі достойники уряду та війська. Приглядаються вправам членів Січей і Соколів. Бачать, яка це сила! Свій і приятель радіє, а противник здригається. Це здвиг Соколів і Січей на честь Тараса Шевченка, в 100-літні його уродини." [14].
Ідеї просвітництва поширилися також на Наддніпрянщині. З 1906 року кілька літ у Одесі, Катеринославі (нині – Дніпропетровськ), Житомирі, Кам`янці-Подільському, Києві, Чернігові, Миколаєві діяли освітні товариства під назвою “Просвіта”. Як і в Галичині, вони об`єднували у своїх лавах частину української інтелігенції та університетську молодь. Молоде покоління шукало дійових шляхів і засобів, завдяки яким можна було б пробудити українство і сформувати з населення Малоросії український народ зі своєю національною свідомістю, міцною історичною пам`яттю, згуртований навколо непереборної ідеї – прагнення до життя, до волі, до поступу. Царизм заборонив “Просвіти” у Російській імперії, але їх ідея серед українців продовжувала жити [6].
У 1917 році, подібно до вибухової хвилі, відроджуються й народжуються нові відділи

“Просвіти” у багатьох містах, містечках і селах Наддніпрянщини, Слобожанщини, Донщини, на Кубані, далекосхідному Зеленому клині та в інших куточках земної кулі, де тільки були українці [6]. Просвітницька ідея живе в молодих серцях, палахкотить, мов життєдайна іскра. Наприклад, у селі Козичанка, що на Київщині, наприкінці 1917 року священик Горенко створив театральний гурток і дитячий хор “Просвіта”. [4]
Україна відчула подих волі. Її кращі сини і дочки понад усе прагнули ідейно загартувати молодь, виховати справжніх патріотів рідної землі. У цьому полягала тоді найважливіша місія товариств “Просвіта” по всій Україні, хоча період 1917 -1925 років у Наддніпрянській Україні й досі залишається майже не дослідженим.

До 1926 року, коли радянська влада заборонила їх діяльність, по всій Радянській Україні активно діяли тисячі дитячих, шкільних та молодіжних “Просвіт”. Потому багато з них перейшли у підпілля. Зокрема, у Бишівському районі на Київщині “Просвіта” займалася антирадянською агітацією, розповсюдженням забороненої літератури, пізніше – створенням молодіжних “боївок” ОУН.
Відомо, що починаючи з 1917 року “Просвіта" молоді” була найчисельнішою, найвпливовішою та найпопулярнішою молодіжною організацією серед українців у всьому світі [1,6,10].
* * *
Найважливішим, що започаткувала “Просвіта” у ці роки, була організація гуртків молоді. У 1922 році перший гурток під назвою “Молода Просвіта” заснував Володимир Татомир, просвітянин, студент Таємного українського університету у Львові [11].
Володимир Татомир (1902–1962) – освітній і молодіжний діяч. Родом із Стрийщини, інженер, інспектор товариства “Просвіта” у Львові (серед іншого – організатор “Молодих Просвіт”). У 1941-43 роках керівник відділу молоді УЦК. На еміграції в Німеччині й ЗДА. Автор книги “Юнацтво в обороні рідної землі” (1960). Помер у Філадельфії [15].
Юридично Днем Народження ланки товариства “Просвіта”, що згодом отримала назву “Молода Просвіта”, можна вважати 2 травня 1924 року. Тоді у Львові було затверджено останній довоєнний Статут “Просвіти” (прийнятий на загальному зборі просвітян 5 березня того ж року). Тепер її завдання визначали ближча і подальша програми. Ближча, зокрема, передбачала створення самоосвітніх гуртків для поборення неписьменності та молодіжних відділів при всіх бібліотеках і читальнях. Тоді “Просвіту” очолював професор Михайло Галущинський. Після його смерті Головою став доктор Іван Брик [10].
Відтоді при читальнях “Просвіти”, як нові форми освітньої діяльності, зароджувалися молодіжні об`єднання “Молода Просвіта”. В окремих місцевостях їх називали “Доріст”. Дівчата і хлопці працювали під керівництвом дорослих членів “Просвіти”, їх залучали до різних видів діяльності, посильної для школярів і підлітків: традиційного щорічного святкування днів народження Т. Шевченка, І. Франка, М. Шашкевича, свят “Просвіти” та відзначення дат українського національного календаря.
Молоді просвітяни були активними під час підготовки та проведення вечорниць, свята зустрічі весни, Дня Матері, ворожіння на Івана Купала, на св. Андрія, св. Миколая, Маланки, Василя тощо. Юних просвітян залучали до драматичних гуртків, дитячих хорів, проводили різноманітні конкурси.
“Просвіта” паралельно з ідейним вихованням проводила роботу з фізичного виховання молоді. Пропагувалися фізична культура, активне краєзнавство, туризм. Молоді

просвітяни були членами багатьох молодіжних спортивно-пожежних товариств: “Пласт”, “Сокіл”, “Луг”, “Січ”.
Жвавою була діяльність молодих просвітян напередодні Різдвяних і Великодніх свят. Вони виготовляли зірки, ляльки, костюми та інший інвентар для вертепу, з яким ходили колядувати. У неділю та свята молодь проводила жваві гутірки, обговорювала прочитане, дискутувала, читала книжки неписьменним людям старшого віку, навчала їх читати і писати. Юні просвітяни плели гірлянди і вінки на могили українських патріотів, що загинули за волю і незалежність України, брали участь у поминальних панахидах на Зелені свята. Все це мало величезний вплив на формування національної свідомості, на ідейне виховання молоді [9,10].
Розквіт “Молодої Просвіти” на західноукраїнських землях припав на середину і другу половину 30-х років XX століття. В 1936 році діяло 262 гуртки просвітянської молоді, а у 1938 вже аж 439 [11]. Юні просвітяни виховувалися на засадах “Десяти заповідей “Молодої Просвіти” (у запитаннях і відповідях), які склав Анатоль Кудрик. Заповіді не втратили актуальності й у наш час:

1.Хто ти, брате молодий?
Хто ти, сестро молода?
- України син твердий,
Син тих українських нив,
Де віки народ мій жив.
- України я дочка.
Я дочка вкраїнських нив,
Де віки народ мій жив.

2.А великий твій народ?
- П`ятдесят нас є мільйонів –
В нас усіх міцні долоні,
Кожний м`яз у нас – граніт,
Ми збудуєм інший світ!

3.Де живуть оці мільйони?
- На великому просторі –
Від Карпат по Чорне море,
Від Кавказу і по Сян
Наш народ владар і пан.

4.Чи багата ця земля?
- Бог дарів їй не жалів:
Молоко вона і мід.
Та ще в ній, у цій землі
В надрах скарби чималі –
Заздрить нам тому весь світ!

5.А яка у тебе мова?

- З мов усіх найбільш чудова –
Українська. Хоч і згину,
Мови тої не покину.

6.А який твій знак? Прапори?
- Знак мій – знак Володимира:
В ньому влада, воля, сила.
Злотосиній є наш стяг,
Він нас кличе всіх на змаг.

7.А історія народу?
- Вічні бої за свободу.
В ній кожнісінька доба –
Героїчна боротьба.

8.А народ твій вільний був?
- Він віки цілі стояв
У ряді вільних держав.
І хоч впав, то все ж живе,
Творить знов життя нове.

9.Хочеш ти чого для нього?
- Хочу для народу свого,
Щоб не спав він у могилі,
А воскрес в красі і силі,
Щоб у щасті на весь світ
Засіяв, як самоцвіт.

10.Знаєш ти, як це зробити?
- Рукави нам закотити,
В кожній школі, в кожній хаті,
У читальні, при верстаті
Працювати день-у-день!
Гордим бути свого роду,
З мови, з одягу, з пісень.
Гордим за свого народу
Всю історію криваву,
За цю землю величаву,
І рости щодень готовим
До посвяти, жертви мови, -
Щоб зближати всенародні,
Дні великі, Великодні.

[9,10]

Анатоль Кудрик (Курдидик) (1905 - ?) – талановитий поет, журналіст, письменник, член

Видавничої комісії – був співцем “Просвіти” того часу, автором багатьох творів на просвітянську тематику. Його вірші, оповідання постійно друкувалися у місячниках “Просвіти”. У 1939 році вийшло окремою книжкою оповідання “Собі самим” про господарсько-садівничу школу в Милованні. А. Кудрик врятувався від арешту, виїхав на захід. Працював в українських газетах і часописах. Його віршовані заповіді знають напам’ять колишні молоді просвітяни, а хто був їх автором, на жаль, не знають [11]. Поет Юрій Шкрумеляк написав слова “Пісні Просвіти”, а композитор Борис Кудрик поклав їх на музику. Пісня лунала по всій Західній Україні. Вона стала гімном “Молодої Просвіти”, вселяла віру у краще майбутнє.

Пісня „Просвіти”

Сонце весь світ огріває,
Будить весняні квітки,
Зерно в землі оживає,
Родить буйні колоски.

Так і „Просвіта” нас гріє,
Серце і Духа сталить,
Будить в нас ясні надії,
З лихом боротися вчить.

В лави „Просвіти” вставаймо,
Юнії сестри, брати,
Сміло на прю виступаймо,
Всі проти зла темноти.

Двигнемо прапор „Просвіти”,
Долі освітимо путь,
Будемо щастям радіти,
Скоро дні ясні прийдуть! [9]

---

Молоді ентузіасти складали сценарії ритуалів весілля з відповідними піснями. У багатьох місцевостях Галичини на той час молоді просвітяни проводили безалкогольні весілля як протест проти монополії Польської держави на виробництво алкогольних напоїв. Молодь залучалася до акцій проти сільських корчмарів, власників крамниць, якими, як правило, були жиди або поляки. У 1936–1937 роках у багатьох освітніх гуртках “Молодої Просвіти” провідники проводили бесіди про єврейські погроми [11]. Вони переконували селян купувати необхідні товари лише в українських кооперативних крамницях, втілюючи у повсякденне життя гасло: “Свій до свого по своє!”, яке було тогочасним гаслом “Молодої Просвіти”. Вітаючись один до одного, молоді просвітяни говорили: „Для щастя України”,

відповіддю було: „Живемо щодень!”
Польською владою було заборонено залучати до “Просвіти” (тобто до гуртків молодих просвітян) дітей віком до 14 років, щоб обмежити діяльність організації. Але “Просвіта” діяла і набирала все більшу популярність, незважаючи на те, що прохання про проведення заходів просвітяни мусили подавати у староство польською мовою, що під час проведення заходу на ньому був присутній жандарм, який міг у будь-яку мить зупинити його, що члени організації постійно зазнавали різноманітних утисків від польських шовіністів…
Так виглядав річний календар “Молодої Просвіти” 30-х років XX століття:
У квітні оновлювалася вивіска просвітянської читальні, урочисто закінчувалися різні зимові навчальні курси, “Молода Просвіта” підбивала підсумки року. Також в цьому місяці проводилися Великодні театральні вистави, концерти, хороводи.
Травень був місяцем жіночим і молодіжним. Святкували День матері, День весни, День молоді.
У червні проводили агітаційну роботу, щоб долучити до “Молодої Просвіти” молодь, якій виповнилося 14 років, проводили звітно-виборчі збори, призначали на наступний рік керівництво (провідника і заступників). Урочисто починався новий рік роботи гуртка “Молодої Просвіти”. Юнаки і дівчата віком 14–17 років разом з іншими товариствами і церквою брали участь в оправі цвинтарів, воєнних могил і Святі могил.
У червні, липні, серпні проводилися “прогульки” (екскурсії) до Львова, повітового міста, інших історичних місць, а також літні фестини, змагання хорів, оркестрів, різні конкурси.
В липні найактивніше працювали дитячий садок і бібліотека для дітей та молоді.
В серпні обговорювали і затверджували кандидатів з “Молодої Просвіти” до різних навчальних курсів і до “Господарсько-садівничої школи “Просвіти” у Милованню (навчально-відпочинковий заклад для дітей з бідних родин)”.
На початку жовтня йшла особливо активна робота по залученню нових членів у “Просвіту”, особливо жінок і молоді. У жовтні провідників читальні, бібліотекарів, керівників хорів, театральних гуртків, провідників “Молодої Просвіти” посилали на фахові курси у Львів.
У читальні “Просвіти” починали роботу різні гуртки і секції. З’являвся тижневий поділ занять на кожен вечір з 17 до 22 години. У більшості сільських читалень, які мали одну кімнату для зібрань, він був таким:
Понеділок. Навчання неписьменних, самоосвітній гурток, голосне читання з “гутіркою” (дискусією) для усіх членів.
Вівторок. Робота у бібліотеках, засідання відділу читальні, репетиція театрального гуртка.
Середа. Навчання неписьменних, освітній виклад (лекція провідника гуртка або інструктора філії, організаційні питання), репетиція хору.
Четвер. Зібрання “Молодої Просвіти”, самоосвітній гурток, голосне читання для усіх членів.
П’ятниця. Робота бібліотеки, зібрання жіночої секції, репетиція театрального гуртка.
Субота. Навчання неписьменних, освітній виклад, репетиція хору.

---

Неділя. Від 13 до 15 години і від 17 до 22 години зібрання “Молодої Просвіти”, читання або виклад, якийсь захід (забава, концерт, вистава).

Типовою програмою гуртків “Молодої Просвіти” було вивчення історії України та української літератури. Програми гуртків складалися їх провідниками за допомогою інструктора філії на кожен рік, для кожного гуртка окремо. Такий порядок роботи був аж до квітня.
У грудні відзначали День “Просвіти”, на якому молоді просвітяни традиційно організовували віршовані декламації. В цей день також гарно вбрані дівчата і хлопці з “Молодої Просвіти” обходили усі хати з почесною збіркою “Дар Просвіті”.
Молоді просвітяни діяли, виростали чесними, вірними дітьми рідного народу. Їх молодий запал виховував і старших. Членів читалень було на Галичині не так вже й багато, але ці люди зробили так багато! [11]
Про тогочасних керівників “Молодих Просвіт” відомо зі спогадів колишніх членів читалень. “Читальня у селі Шешорах на Гуцульщині, - як згадувала її член Оксана Слижук-Палагняк, - постала від ініціативи гуртка молоді. Володимир Павлусевич, гімназист, небіж священика О.М. Рогожинського, привозив, читав сам і давав читати односельцям книжки “Просвіти” та інші українські часописи. У 1925 році отець Рогожинський, на прохання сільської молоді, зголосився до філії у Сколе, а згодом зареєстрував “Просвіту” і у 1926 році збудував читальню. “Молоду Просвіту” очолював М. Драганчук, сільський бідний хлопець, який закінчив курси освітніх інструкторів. Ілько Олексюк згуртував молодь і підлітків у “Пласт”, а коли його закрила польська влада, організував “Луг” [11].
У селі Карів Рава-Руського повіту читальня “Просвіти” існувала ще з 1904 року. Її першим головою був Михайло Бігун. Під час Першої світової війни читальня була знищена. Відновили її у 1923 році його молодші діти Петро й Маруся. Петро Бігун потому був довгі роки її головою, Маруся Бігун – провідницею гуртка “Молода Просвіта”, жіночого гуртка [11].
В одній з найкращих читалень Львова – на Левандівці “Молоду Просвіту” заснував після ліквідації “Пласту” його керівник Володимир Макар. Як згадували поважні люди Леся Пазуняк і Володимир Тусевич, у середині 30-х років у Левандівській читальні підросла й почала активно працювати молодь: студенти, гімназисти, кваліфіковані робітники. Було багато ініціатив, гарячих суперечок, сміху, закоханих пар, хотілося й потанцювати, розважитись. Голова читальні, старий вже отець Прийма дуже несхвально ставився до всяких танців, навіть масового спорту. Під його впливом й батьки почали дорікати дітям. Ситуація ставала сумною. Розв’язали цей смішний конфлікт дуже просто. Молоді просвітяни взялися підготувати Свято книжки й концерт. Отець Прийма схвалив. Написали сценарій. Отримали обов’язковий дозвіл у поліції. Офіційно-урочиста частина всім сподобалась. Молоді показали дійсне знання і любов до книжки, а концерт відбувся з “деякими змінами”. Ведучий оголосив незапланований номер “Наша читальня”. Відслонили завісу. На сцені – хор. Соліст, віддано позираючи на голову читальні, речитативом:
“Як прийду я до читальні,
Гульня та й гульня!
Хлоп з дівчиною вихиляса,
Уха, уха, ха!
Але довго так не буде
Істинно кажу,
Бо, як прийду я в читальню,

Бука покажу”.

Хор, прекрасно зіспіваними голосами, самокритично вторив:
“Бука нам! Бука нам! Бука нам!”
Батьки завмерли від такої зухвалості... Першим почав сміятися отець Прийма.
Так у читальні гармонійно поєдналися творча серйозна праця і забави молоді [11].* * *
Восени 1939 року західноукраїнські землі окупувала Червона армія. В перші ж дні радянська влада заборонила діяльність товариства “Просвіта”, в тому числі її молодіжне крило “Молоду Просвіту” як націоналістичну організацію, ворожу комуністичній ідеології [9,10].

---

* * *
Під час гітлерівської окупації України товариство “Просвіта” відновило свою діяльність. На відміну від інших національних громадських організацій, що існували напівлегально або ж нелегально, осередки “Просвіти” діяли легально і найчастіше виконували роль центрів не тільки культурницького, але й суспільно-політичного життя. В організаціях “Просвіти” діяли секції: антибільшовицької пропаганди, шкільна, жіноча, юнацька, церковна, друку, агрономічна та інші. Просвітянські гуртки виступали з аматорськими спектаклями, брали під контроль роботу шкіл, влаштовували лекції, концерти, виставки, гуляння, відзначали релігійні свята, видавали та розповсюджували брошури, листівки. “Молода Просвіта” тоді також дуже активно діяла по всій Україні. Наприклад, організація української молоді при Харківській “Просвіті” утворила агрономічні школи-курси. Згодом її намагалися взяти під свою опіку члени “Похідної групи” ОУН, що прибули до Харкова, – Кравчук і Коник. Молоді просвітяни активно співробітничали з ОУН і УПА, вливалися до їх лав, боролися зі зброєю в руках за волю свого народу, незалежність України [10]. “Молода Просвіта” в період окупації активно діяла не лише на Західній Україні, а й у Харкові, Дніпропетровську, Києві, Запоріжжі, Полтаві та інших містах. Один із осередків „Молодої Просвіти”, що діяв у місті Краснодон на Донбасі, був описаний російським письменником Олександром Фадєєвим і відомий як „Молода Гвардія”. Насправді до комсомолу і радянського підпілля Краснодонська молодь ніколи не належала, а була при „Просвіті” і ОУН.
Після визволення України від німецько-фашистських загарбників багато просвітян і молодих просвітян емігрувало за кордон.
* * *
У діаспорі “Молода Просвіта” не мала такого поширення, як у довоєнній Україні. Її місце зайняли інші українські молодіжні організації. З 1953 року “Молода Просвіта” діяла лише у Філадельфії (США), мала бібліотеку й архів [10], хоча відділи Товариства “Просвіта” активно діяли в українській діаспорі багатьох країн світу.
Філадельфійську „Молоду Просвіту” імені митрополита Андрія Шептицького заснував і весь час очолював член Головного відділу Львівського товариства “Просвіта” Володимир Татомир [11]. „Молода Просвіта” видавала книжки, проводила щорічний конкурс на знання українознавства. Членами організації були не більше ніж 30 осіб віком 14–18 років. Серед них: Юрко Перфецький, Аврелія Середа, Ірина Кондра, Богдана Кондра, Ірина Ліщинська, Юрій Левицький, Любомир Пиріг, Леонід Рудницький, Зенон Кугут, Анна Ремезовська, Софія Слюзар, Дзвенислава Кравців, Юрій Кравців, Ждана Кравців,

Тетяна Кравців, Галина Афанасієва, Марта Богачевська-Хомяк. Деякий час співпрацював з „Молодою Просвітою” історик-літературознавець, науковий секретар Товариства імені Тараса Шевченка Володимир Дорошенко.
Молоді просвітяни збиралися на 24 вулиці Філадельфії, де відбувалися дискусійні клуби, молодіжні вечори. На жаль, організація довго не проіснувала. Відсутність чіткої програми діяльності, а також постійна конкуренція зі студентським християнським товариством „Обнова” та скаутською організацією „Пласт” призвели до того, що після смерті В. Татомира у 1962 році „Молода Просвіта” у Філадельфії припинила свою діяльність [15].
* * *
На рідну землю “Просвіта” повернулася аж у 1988 році під назвою „Товариство української мови” (ТУМ). Вже з 1988 року молодь активно гуртується навколо Товариства. Варто лише поглянути на перші списки ТУМ Київського університету імені Тараса Шевченка: більшість в них – студенти. Саме ці молоді ТУМівці створили більшість сучасних молодіжних організацій. І ми пишаємося ними: багато хто з них став культурною, політичною та бізнес-елітою України [1]. З 1989 року молодіжна організація „Просвіти” неофіційно діяла у студентському середовищі Ужгородського державного університету.
12 жовтня 1991 року Товариство української мови імені Тараса Шевченка було реорганізоване у Всеукраїнське Товариство “Просвіта” імені Тараса Шевченка, повернувши собі історичну назву.
З 1991 року з`являлося багато молоді в центральному офісі “Просвіти” на завулку Музейному,8. Існував мистецький гурт “Музейний,8” (до якого належав ще молодий тоді Олександр Бригинець), під дахом сидів молодий не тільки душею фестиваль “Червона Рута”. Остання молодь – УНА-УНСО – з завулку Музейного,8 пішла в 1993 році [1,2].
А “Молода Просвіта” вперше була відроджена на Тернопільщині. Серед першопрохідців у цій благородній справі – Теребовлянський район області.
Голова районного об`єднання “Просвіта” Михайло Михайлюк, директор Теребовлянської школи-інтернату Мирослав Смалига та відповідальний секретар районного об`єднання Володимир Пасіка почали роботу з написання історії “Просвіти” довоєнних років на Теребовлянщині. Вони виявили в архівах документи про діяльність “Молодої Просвіти”. Було вирішено паралельно із відродженням Товариства “Просвіта” відновити при первинних осередках діяльність молодіжних об`єднань “Молода Просвіта”.

25 липня 1991 року з ініціативи Мирослава Смалиги у школі-інтернаті було створено перше молодіжне об`єднання просвітян. Його членами стали 46 учнів. Восени цього ж року “Молода Просвіта” почала діяти у Струсівській середній школі. Триста учнів 5–11 класів стали її членами. На установчому засіданні проводу Правління прийнято Статут. Місцева газета “Воля” 25 липня 1992 року надрукувала його на своїх шпальтах і розповіла про відродження організації. Це стало поштовхом для наслідування в інших місцевостях району. До кінця 1992/93 навчального року такі об`єднання створено в кожній школі Теребовлянщини (29 осередків, що охопили 1350 членів) [9,10].
Почин теребовлянців став прикладом і започаткував масове відродження “Молодої Просвіти” в Тернопільській області. Правління обласного об`єднання ВУТ “Просвіта” запропонувало впроваджувати їхній досвід у школах, гімназіях, коледжах, ПТУ, технікумах та вищих навчальних закладах області. Незабаром “Молода Просвіта” на Тернопільщині повністю замінила собою піонерську і комсомольську організації.

Положення “Молодої Просвіти” було дещо вдосконалено у Збаразькому районному об`єднанні (Голова – Анатолій Малевич). Його надрукувала районна газета “Народне слово” 19 січня 1993 року. А згодом воно було більш ґрунтовно змінено і доповнено у Козівському районному об`єднанні Товариства (Голова – Дмитро Федик).
Положення було схвалено третьою позачерговою конференцією Тернопільського обласного об`єднання ВУТ “Просвіта” імені Тараса Шевченка. Першим Головою обласної „Молодої Просвіти” став Петро Шимків. Склалася така структура і система керівництва. У навчальних закладах учні або студенти – молоді просвітяни класу чи групи створюють Правління і обирають Голову. Його кількість встановлюють члени осередку, залежно від кількісного складу осередку. Первинні осередки утворюють об`єднання, які обирають керівництво (Правління і Голову) і формують Раду, до якої входять члени Правління та Голови первинних осередків. Рада визначає діяльність об`єднання її первинних осередків, координує їх роботу. В обласному, районних і міських об`єднаннях ВУТ “Просвіта” у складі Правління Товариства один із членів, – як правило, просвітянин молодого віку, відповідає за роботу “Молодої Просвіти”[9].
Досвід відродження “Молодої Просвіти” схвалило Центральне Правління ВУТ “Просвіта” імені Тараса Шевченка. З метою поширення молодо-просвітянського руху 12-13 травня 1995 року було проведено Всеукраїнський семінар-практикум “Молода Просвіта”: минуле, сьогодення, перспективи”. Він проходив у селі Струсів на Теребовлянщині і в Тернополі. Його учасниками були молоді просвітяни з усіх районів Тернопільщини та гості з кількох областей України. Їм було надано можливість ознайомитися з формами і методами роботи об`єднань “Молодої Просвіти” у навчальних закладах Теребовлі, Струсівської середньої школи та у ПТУ №3 Тернополя.
Досвід тернопільчан щодо створення “Молодої Просвіти” та її діяльності було запозичено тоді об`єднаннями Товариства “Просвіта” Івано-Франківської, Львівської, Хмельницької, Рівненської та Чернівецької областей [10].
А вже 21 липня 1996 року у місті Коломиї, на установчій конференції Івано-Франківської обласної організації “Молода Просвіта”, було оголошено про намір створити Всеукраїнську молодіжну громадську організацію “Молода Просвіта”. Зібрання молодих просвітян ухвалило звернення до Всеукраїнського товариства “Просвіта” імені Тараса Шевченка, до юнаків і дівчат соборної України. У ньому, зокрема, було зазначено, що:
“…Об’єднавшись сьогодні в єдиному гурті “Молода Просвіта”, віримо, що сильна організація національно свідомої молоді може серйозно впливати на ситуацію в державі, формування молодіжної політики, вирішення найскладніших проблем, формування еліти української нації (культурної, духовної, творчої, господарської).
Із нашого середовища виростатимуть майбутні президенти і прем’єри, політики і громадські діячі, професіонали різних галузей.
“Молода Просвіта” робить свій перший крок із славного міста над Прутом – Коломиї, де відбувся Перший Всесвітній Собор Духовної України, де ніколи не вмирав високий національний дух!
Запрошуємо всіх юнаків і дівчат із усіх регіонів України долучитись до нашого гурту, утворити Всеукраїнську молодіжну організацію “Молода Просвіта”. Бо ми – відповідальні за своє майбутнє, за долю нашої держави, власний добробут і благополуччя!
До гурту! До праці!” [5].
На Івано-Франківщині молоді просвітяни також вперше, ще у жовтні 1996 року, оформилися юридично. Студенти-правники з Прикарпатського університету на чолі з

Андрієм Довганюком розробили Статут і зареєстрували його в обласному управлінні юстиції, ставши повноцінним суб`єктом молодіжної політики. Це вказувало на шлях розвитку. В сучасній Україні “Молода Просвіта” не могла бути підрозділом ВУТ “Просвіта”. Для повноцінного її функціонування була необхідна державна реєстрація як окремої юридичної особи.
У 1996 році в Києві почав діяти оргкомітет щодо створення “Молодої Просвіти” на чолі з Олександром Башуком, який на той час був широко відомий у молодіжному середовищі, мав досвід роботи в УСС, в УНКМО. У грудні 1996 року “Молода Просвіта” Олександра Башука провела “Українські вечорниці-забави” в Українському домі. Спонсором була „Кока-кола”, співорганізатором – “Територія А” – були плакати, реклама по телебаченню і ефір на телеканалі “Інтер”. Підготовка вечорниць – головне, чим О. Башук займався весь цей час. Про створення якоїсь повноцінної організації не йшлося, хоча Статут було написано [1,2].
30 листопада 1996 року в Києві відбувся п`ятий з`їзд Всеукраїнського Товариства “Просвіта” імені Тараса Шевченка. Було ухвалено нову редакцію Статуту Товариства та інші важливі документи, серед яких – підтримка руху “Молода Просвіта” та проведення у І кварталі 1997 року зльоту молодих просвітян [10].

---

* * *

Після з`їзду розпочалася активна підготовка до проведення зльоту “Молодої Просвіти”. У Києві, після відходу від справ О.Башука, 17 травня 1997 року створено дві секції (міську і обласну) організації, які очолили Павло Карайченцев і Олекса Юрченко. В інших регіонах, окрім, звісно, вищезгаданих, при “Просвітах” також створювалися молодіжні об`єднання. Отже, 25 травня 1997 року на зльоті молодих просвітян було створено Всеукраїнське об`єднання “Молода Просвіта”. Його Головою обрано Андрія Довганюка, заступниками – Павла Карайченцева і Олексу Юрченка. Планів і сподівань було багато, особливо в тих регіонах, де “Молода Просвіта” з`явилася раніше і досить активно діяла, зокрема, – на Тернопільщині. До першого з`їзду “Молодої Просвіти” вийшов у світ методичний посібник “Молода Просвіта” Тернопільщини” на 72 сторінках, який розповів про історію створення, відновлення та організаційні засади діяльності “Молодої Просвіти”, яка тоді в області нараховувала 429 осередків та 13 300 членів (!).
Але далі зборів робота на Всеукраїнському рівні, на жаль, не пішла. Погану службу тут відіграла традиційна робота “Просвіти” у зв`язці з іншими українськими організаціями. Делегати, які приїхали на зліт, у більшості були активістами інших громадських об`єднань. Просто тепер до їхнього послужного списку – “Молодий Рух”, Українська студентська спілка, Пласт… – було додано “Молоду Просвіту”. Все це шкодило справі, хоча якась власна робота почалася. У Києві молоді просвітяни готували додаток до “Слова Просвіти” – “Гурт”, газету “Лис Ток” (п`ять номерів), підтримували інтернет-сторінку та реалізовували проект на радіо [5]. У Львові, в 1999 році Я.Пітко, Я.Ясницька, Л.Вовчовська, О.Вацеба створили досить серйозну організацію з багатьма осередками в районах області. Незабаром “Молода Просвіта” Львівщини на чолі з Яриною Ясиневич самостійно реалізувала багато проектів, серед яких молодіжний журнал “Торба”.Керівництво “Молодої Просвіти”–97 не бралося за легалізацію Всеукраїнського статусу об`єднання та не узгоджувало плани “Молодої Просвіти” з “дорослою” “Просвітою”. Після відходу від справ на початку 1998 року А.Довганюка і

П.Карайченцева функції керівництва Всеукраїнською організацією взяв на себе О.Юрченко, а Київську міську “Молоду Просвіту” очолила Олена Галушко, проте це ситуацію не змінило. У 1998 році Київська організація потрапила під вплив осередку СУМ. Крім того, Голова “Молодої Просвіти” О.Юрченко був членом Вищої Ради неформальної масонської молодіжної організації "Націонал-патріотичне молодіжне об`єднання", яка будувала ідеологію тодішньої Київської "Молодої Просвіти". Така співпраця насторожувала керівництво ВУТ “Просвіта” імені Тараса Шевченка, і з часом будь-яка допомога організації з боку “дорослих” товаришів припинилася. Наприкінці року в Києві “Молода Просвіта” саморозпустилася, зневірившись у власних можливостях [7].

* * *

Реанімувати організацію наприкінці 1999 року спробував Павло Карайченцев. Восени було проведено нараду, і “Молода Просвіта” у Києві була відновлена. Запрацював оргкомітет і щодо відновлення Всеукраїнської “Молодої Просвіти”, за допомогою нового інтернет-сайту www.moloda-prosvita.bigmir.net активізувався обмін інформацією між регіонами.

8 липня 2000 року в Києві відбулася Установча конференція (II зліт) Всеукраїнської громадської молодіжної організації “Товариство “Молода Просвіта”. Головою обрано Павла Карайченцева, заступниками – Руслана Павленка і Ярину Ясиневич [1]. Було затверджено Статут і почалася робота з легалізації діяльності Всеукраїнської “Молодої Просвіти”, яка, зрештою, знову залишилася лише на словах.

Зневірившись у централізованій праці, ті регіональні організації, де велася хоч якась робота, почали шукати власних шляхів для існування. До середини 2002 року були зареєстровані обласними управліннями юстиції Київська, Львівська, Волинська, Вінницька, Черкаська, Закарпатська, Луганська, Полтавська обласні та Київська міська організації. Останньою, у грудні 2002 року, було зареєстровано Одеську обласну молодіжну громадську організацію “Молода Просвіта”[3].

А у Києві на початку 2001 року знову повторювалася ситуація кінця 1998-го. Молоді просвітяни відмовлялися допомагати у проведенні заходів ВУТ “Просвіта”, своїх планів роботи не мали, а лише конфліктували з “дорослими” товаришами. З огляду на це керівництво ВУТ “Просвіта” імені Тараса Шевченка відмовило у співпраці П.Карайченцеву та позбавило у травні 2001 року Київську “Молоду Просвіту” офісного приміщення.

---

* * *

Оглядаючи діяльність “Молодої Просвіти” 1996–2001 років по всій Україні, бачимо, що вона дещо подорослішала, і більшість її членів становили студенти вузів. Переважна більшість заходів проводилася нею спільно з іншими молодіжними організаціями, такими, як Пласт, СУМ, “Тризуб”, “Молодий рух”, МНК та інші. Молоді просвітяни брали участь у вшануванні пам`яті героїв Крут, Шевченкових святах, проводили вертепи, театральні вистави, святкували народні свята, мітингували. Члени організації були активними учасниками різноманітних студентських конференцій, семінарів, інтелектуальних змагань “Брейн-ринг” та інших. Серед найвідоміших проектів регіональних “Молодих Просвіт” – “Інтернет для молоді”, український молодіжний журнал “Торба”, творчі гурти “Мистецька торба”, українські вечорниці, політологічні гуртки, екологічні клуби, відділення спорту та туризму [1,2,3,5,9].

Тогочасна “Молода Просвіта” була надзвичайно строкатою. У Тернополі – масова дитяча,

шкільна, в Івано-Франківську, Києві, Луцьку – “елітарний” закритий клуб, у Рівному та Львові – модна молодіжна тусовка, в інших регіонах – об`єднання кількох активістів [3,5]. Жодних організаційних засад “Молода Просвіта” так і не мала, тому актив поступово повиростав, а новий не поспішав з`являтися…

* * *

У Києві, на Музейному,8, “молодіжну порожнечу” заповнили 19 травня 2001 року. Тоді було проведено зліт Київського молодіжного просвітницького руху “Українська молодь розмовляє українською” за участю представників з МНК, “Тризубу”, СУМу, УНСО, УСС, “Молодого Руху”, українського молодіжного “Собору”, курсантського об`єднання “Українській армії – українську мову”, літературного об`єднання “Ауровіль” та інших. Проект Статуту нової організації складений Головою Київського крайового об`єднання “Просвіта” Юрієм Гнаткевичем та Дмитром Микитенком – членом Правління Київської “Просвіти”. Штаб організації очолила нова штатна працівниця ВУТ “Просвіта” Галина Калмикова, отримавши посаду відповідальної за роботу з молоддю. Пункт 1.1.1. Статуту руху проголошував: “Рух є колективним членом Всеукраїнського Товариства “Просвіта” імені Тараса Шевченка, визнає його Статут, підпорядковується керівним органам “Просвіти” та виконує їхні рішення та рекомендації” [3]. Саме така молодіжна організація, зважаючи на минулорічний досвід, була потрібна “Просвіті” в Києві. Але Рух був приречений з дня його заснування. Підтримки активістами від інших організацій Києва не було та й не могло бути (активістів там також не вистачало), отже, потрібно було формувати актив власний, а у “Просвіті” цей актив, зважаючи на вищевикладене, неминуче трансформувався б у “Молоду Просвіту”. Так зрештою і сталося.

13 листопада 2001 року Г.Калмикова разом з невеликою групою прихильників Київського молодіжного просвітницького руху створила Київську крайову молодіжну громадську організацію “Молода Просвіта”, гаслом якої став вислів: “Українська молодь спілкується українською мовою!”. Київський молодіжний просвітницький рух відійшов у історію [3].

* * *

Серед нової молоді, яка прийшла до “Просвіти” у листопаді-грудні 2001 року, було багато талановитої. Зокрема, молодих поетів почав долучати до роботи новоствореної організації Голова літературного об`єднання “Ауровіль” Володимир Бубир. Також саме в цей час вперше прийшли до “Молодої Просвіти” співак-бандурист Віталій Мороз і автор цього нарису.

21–22 грудня 2001 року проходив ІІІ зліт “Молодої Просвіти”. Більшість делегатів ухвалила нову редакцію Статуту і обрала Головою “Молодої Просвіти” Віталія Мороза. Таке рішення молоді привітав Голова ВУТ “Просвіта” імені Тараса Шевченка Павло Мовчан [3,5]. Втручання ВУТ "Просвіта" імені Тараса Шевченка у справи "Молодої Просвіти" викликало протести зареєстрованих обласних організацій. Деякий час після зльоту у стосунках між ними і Всеукраїнською організацією відчувалася певна напруженість.

Наступне Всеукраїнське зібрання молодих просвітян відбулося 23–24 березня 2002 року. Воно отримало статус Установчих зборів Всеукраїнської молодіжної громадської організації “Молода Просвіта” (ВМГО “МП”). Були враховані усі поправки і доповнення до Статуту, вдруге, цього разу одноголосно, Головою Правління “Молодої Просвіти” було обрано Віталія Мороза. До Правління також увійшли тоді: Г.Калмикова, В.Бубир, Є.Букет, О.Дрегало, Л.Непійко, Л.Гостюк. Головним завданням для керівництва організації до наступних Загальних зборів було поставлено реєстрацію Всеукраїнської

“Молодої Просвіти”[3].
31 жовтня 2002 року ВМГО “Молода Просвіта” була зареєстрована Міністерством юстиції України (реєстраційний №1845). Вперше в історії її діяльність була легалізована на всій території України. А з початку 2003 року роботу щодо легалізації своєї діяльності почали осередки “Молодої Просвіти”. Першим в Україні, 6 березня 2003 року, було легалізовано шляхом письмового повідомлення управління юстиції Макарівський районний осередок ВМГО “Молода Просвіта” у Київській області (Голова – Євген Букет) [3].

---

Активізується співпраця між осередками “Молодої Просвіти”. Значною мірою цьому сприяє відкриття у квітні 2003 року інтернет-сайту організації www.molodaprosvita.org.ua. Значних успіхів досягнуто у 2003 році в організаційній роботі у місті Києві та столичній області. Осередки “Молодої Просвіти” створені і діють у більшості провідних вузів столиці України, зокрема, у Київському Національному Університеті імені Тараса Шевченка, НТУУ “КПІ”, Київському Національному Університеті Культури і Мистецтв [3]. Наприкінці грудня 2003 року з ініціативи лідерів ВМГО „Молода Просвіта” та МГО „Київське міське товариство „Молода Просвіта” відбулося об’єднання Київських „Молодих Просвіт” в одну організацію, що стало поштовхом для подальшого об’єднання обласних організацій та осередків всіх рівнів в єдиній Всеукраїнській „Молодій Просвіті”.
Просвітянські ідеї набувають останнім часом поширення серед молоді. Здається, що після “вибуху” “Молодої Просвіти” на початку 90-х років XX століття в Тернопільській області, коли її членами за кілька років стали понад 13 000 учнів та студентів, зараз організація «вибухає» по-новому. Керівництво «Молодої Просвіти» нині робить наголос не на кількості, а на продуктивності роботи своїх членів. Міцний організаційний актив, який сформувався у місті Києві, має багато перспективних планів.
Народжуються молодо-просвітянські газети, плануються модернізація інтернет-сайту, видання молодіжного журналу „Торба”, студентські наукові конференції, концерти, творчі вечори, зустрічі з відомими особистостями тощо.
9 грудня 2003 року відбулися Перші Загальні збори ВМГО „Молода Просвіта”. Делегатами з 15 областей України було затверджено базовий план роботи організації на 2004 рік, положення про діяльність осередку, організаційні засади „Молодої Просвіти”, символіку. Всі раніше зареєстровані обласні організації „Молода Просвіта” були одноголосно прийняті у почесні члени Всеукраїнської „Молодої Просвіти” [8].
Обрано новий склад Правління і Ревізійної комісії. До Правління, за регіональним принципом, увійшли: Північ – Голова Київського міського товариства “Молода Просвіта” Юлія Сучак, Схід – Харківського обласного осередку – Михайло Дюженко, Центр – Вінницького обласного – Леся Непійко, Захід – Тернопільського обласного – Ігор Велиган, Південь – Голова Одеської обласної організації Тарас Перегінчук. Головою Всеукраїнської „Молодої Просвіти” знову обрано Віталія Мороза, заступником Голови – Євгена Букета. Ревізійну комісію очолив Тарас Шушайло, до неї увійшли також Роман Мороз і Лілія Сидорова [3].
Під час передвиборчої кампанії 2004 року всесвітню славу здобув проект Львівської “Молодої Просвіти” – громадянська кампанія “Пора!”, керівниками якої в регіонах України (окрім Києва) були молоді просвітяни. Молоді просвітяни всієї України брали активну участь у акції громадянської непокори, що залишилася в історії під назвою “Помаранчева революція”.

Головними напрямами роботи “Молодої Просвіти”, як і раніше, залишаються розвиток та популяризація української мови та культури (сучасної та автентичної), поширення різноманітних знань, всебічний розвиток українського суспільства через розвиток окремої особистості [5].
"Молода Просвіта" відроджує найкращі традиції минулого. У березні 2005 року створено Окремий Київський козацький курінь "Молода Просвіта" імені митрополита Андрія Шептицького Міжнародної Асоціації "Козацтво". Статут Київського обласного товариства проголошує:
"Молодіжна громадська організація - "Молода Просвіта” Київське обласне товариство є добровільною громадською організацією молоді, що бере активну участь у суспільному житті України, сприяє його демократизації, захисту громадянських прав і свобод, розвитку національної науки, мови і культури. МП відроджує кращі традиції "Громади" (друга половина XIX століття), "Просвіти" (1868 -1939) та "Молодої Просвіти імені митрополита Андрія Шептицького" (1953 - 60-ті роки XX століття)."
“Молода Просвіта” сьогодні – це процвітаюча Україна завтра.

ДЖЕРЕЛА

1.www.moloda-prosvita.bigmir.net
2.www.mp.org.ua
3.Архів ВМГО “Молода Просвіта” 2000-2003 рр.
4.Є. Букет. “Історія українського села. Козичанка.” К.: Логос, 2003.
5.Газета “Слово Просвіти” 1995-2004 рр.
6.О. Коновець. “Український ідеал”. К.: ВЦ “Просвіта”, 2003.
7.В. Кулик, Т. Голобуцька, А. Голобуцький. «Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива», К., 2000.
8.Матеріали Перших Загальних Зборів ВМГО “Молода Просвіта”, К., 2003.
9.П. Шимків. „Молода Просвіта” Тернопільщини”. Т.: „Джура”, 1997.
10.“Просвіта”: історія і сучасність. К.: ВЦ “Просвіта”, “Веселка”, 1998.
11.Ж. Ковба. “Просвіта” – світло, знання, добро і воля українського народу” (До 125-річчя з дня заснування)”. Дрогобич: ВФ “Відродження”, 1993.
12.М. Грушевський. "Історія України"
13.Радянська енциклопедія історії України.Том1.Київ.Головна ред.УРЕ—1969 р.
14.А. Лотоцький. "Історія України". Л.: ВЦ "Фенікс", 1990.
15.Енциклопедія українознавства. Том 8, стор. 3141. 1996.

Історію доповнено спогадами:

Марти Богачевської-Хомяк
Павла Карайченцева
Михайла Михайлюка
Володимира Покотила
Мирослава Смалиги
Олекси Юрченка
© Євген Букет, 2007. Всі права захищено.